

Návrat civilizace do Quiriguá

United Fruit Company a počátky mayské archeologie

— Markéta KRÍŽOVÁ

Ruiny mayského města Quiriguá, respektive pozůstatky sídelních struktur nalezené poblíž osady tohoto jména, která byla založena v koloniální době, dnes figurují na seznamu kulturního dědictví UNESCO a patří k nejnavštěvovanějším turistickým destinacím Guatemaly. Quiriguá také již více než sto let zůstává objektem intenzivního archeologického výzkumu.

Xxxxx

Počátky vědeckého zkoumání tohoto města, a ostatně celé mayské kultury, byly ovšem motivovány zcela jinými než vědeckými cíli.

BARBARŠTÍ MAYOVÉ

Quiriguá leží v jihovýchodní Guatemale, na dolním toku řeky Montagua, kde se v době vrcholící mayské klasické kultury (6.–9. století n. l.) protínalo několik obchodních cest. Z obchodu Quiriguá čerpalo své bohatství a díky němu také ovládalo své bezprostřední okolí. Zároveň se ale po většinu této doby nacházelo pod nadvládou sousedního městského státu Copán. Teprve v 8.

století se obě města střetla ve válce. Výsledek byl nečekaný: poraženého krále Copánu čekala smrt na obětišti na vrcholu hlavní pyramidy Quiriguá. O pouhé století později nicméně celou nížinnou oblast Guatemaly a Hondurasu postihl kolaps, o jehož příčiny se archeologové a historikové dodnes přou – patrně se jedná o kombinaci ekologických, ekonomických a sociálních faktorů. Tak jako mnohá další mayská města bylo i Quiriguá opuštěno; jeho obyvatelé se rozptýlili do pralesa, kde se věnovali archeologicky obtížně identifikovatelnému extenzivnímu zemědělství.

Přestože v jiných částech mayského území, především na Yucatánu, v posledních stáletích před příchodem Evropanů mayská kultura

Markéta KRÍŽOVÁ

(nar. 1974) vystudovala etnologii a historii na FF UK, působí jako docentka ve Středisku iberoamerických studií FF UK. Zabývá se indiánskými kulturami Nového světa a koloniálními dějinami Ameriky. Vydala odborné monografie *Ideální město v divočině* (2007), *Krvavé rituály Střední a Jižní Ameriky* (2011, se Zuzanou Kostíčovou a Sylvii Květinovou) a *Otroctví v Novém světě v 16.–19. století* (2013).

opět prodělala fázi sociální integrace a rozmachu měst, španělští dobyvatelé Maye rozhodně nevnímali jako představitele vyspělé civilizace, na rozdíl od obyvatel aztécké nebo incké říše. Jedním z důvodů byl jejich tvrdý odpor, a to nejen bezprostředně po příchodu španělských jednotek. Po celou koloniální dobu se Mayové vzpírali systému nucených prací a hispanizace.

Vzhledem k pověsti Mayů jako „barbarů“ Španělé i zahraniční návštěvníci připisovali ruiny roztroušené v džunglích Mexika, Guatemaly a Hondurasu jakési dávno zmizelé civilizaci, která neměla mít s Mayi nic společného. To bylo ostatně v souladu s dominantní teorií o „prvních Američanech“, kterou prosazoval již třetí prezident USA Thomas Jefferson na základě vykopávek ve Virginii. Jefferson byl přesvědčen, že mohutné mohyly (*mounds*), porůznu roztroušené na východě Severní Ameriky, byly dílem jakési vznešené rasy, snad připutovavší ze zničené Atlantidy. Stavitele měst a mohyl ale později vyhladila barbarská rasa „Toltéků“, tedy předků Indiánů. Tato teorie samozřejmě vhodně zapadala do sebe prezentace obyvatel USA, neboť je zbavovala jakéhokoli pocitu viny ze zničení domorodých společenství – vždyť se jednalo o nájezdníky, jimž padla za oběť vyspělá civilizace. Proto byla opakována a rozvíjena během větší části 19. století.

EGYPTANÉ NOVÉHO SVĚTA

Minimálně v otázce mayských měst ale ve čtyřicátých letech 19. století došlo k zásadnímu obratu poté, co mayské ruiny navštívil a barvitě popsal John Lloyd Stephens. Publikace *Incidents of Travel in Central America, Chiapas and Yucatan* (1841), ilustrovaná malířem Frederickem Catherwoodem, se stala v Evropě i v USA bestsellerem. Stephens se netajil přesvědčením, že mayské rolníci, žijící v okolí ruin, jsou potomky jejich stavitelů, a halasně vychvaloval monumentalitu staveb, v jeho očích rovnocenných starověkému Egyptu.

Právě toto prohlášení mělo velký dopad v intelektuálních kruzích Severní Ameriky, usilujících o zrovnoprávnění s evropskými velmocemi i na poli historie. Egypt byl v této době velmi populární především díky krátce předtím zveřejněným Champollionovým objevům a evropská muzea se předháněla ve snaze získat pro své sbírky egyptské artefakty. Muzea severoamerická nebyla výjimkou, newyorské deníky ale v reakci na Stephense náhle začaly vyhlašovat: *Británie at má svůj Egypt, ale americký kontinent na své objevy teprve čeká.*

Příznačně ovšem bylo to, že Stephens do Střední Ameriky nepříjel jako cestovatel nebo

vědec, ale jako vyslanec vlády USA, pověřený diplomatickými jednáními s vládami středoamerických států a průzkumem terénu pro potenciální stavbu mezoceánského průplavu. Ten měl Spojeným státům otevřít cestu k ekonomické, politické a kulturní dominanci na středoamerické šíji. Amatérské vykopávky Stephense a jeho následovníků, nesené snahou o nalezení „amerického Egypta“ a implicitně naznačující neschopnost středoamerických vlád takové výzkumy zajistit vlastními silami, dobře zapadaly do amerického imperialistického projektu, legitimizovaného rétorikou civilizační nadřazenosti. Zároveň USA – v duchu *Manifest Destiny* z roku 1824 – zakotvovaly požadavek na dominanci na západní polokouli snahou ovládnout i nejstarší dějiny kontinentu.

Vhodným zarámováním tohoto postoje k Mayům pak byla Stephensova snaha zakoupit celé jedno město – právě Quiriguá, které sice sám nenavštívil, Catherwood se však z několikaletého průzkumu v roce 1840 vrátil pln nadšení z krásy kamenných soch v této lokalitě. Stephens se proto rozhodl je přepravit do New Yorku, kde hodlal vybudovat *národní muzeum amerických starožitností*. S majiteli pozemků se nicméně nedohodl na ceně, a proto od svého projektu upustil.

Myšlenku na odkoupení kamenných monumentů z Quiriguá ovšem brzy nato oživil britský konzul v Guatemale Karl Scherzer, který je v roce 1854 hodlal přepravit na vorech po řece Montagua k pobřeží Mexického zálivu a odtud do Evropy. Nejednal ovšem z vlastní iniciativy, ale na příkaz tehdejšího ministra zahraničí Lorda Palmerstona, jehož zneklidnily zprávy o archeologických aktivitách USA v mayské oblasti. Snažil se proto zajistit podíl na americkém kulturním dědictví i Velké Británii. Nakonec z celého projektu sešlo kvůli technickým obtížím, je ale příznačné, že obě mocnosti přistupovaly k předkolumbovským památkám nikoli jako ke zdroji vědeckého poznání, ale primárně jako k symbolickým artefaktům, jejichž vlastnictví mohlo posílit prestiž v mezinárodním soupeření. Argumenty, že se jedná o bohatství patřící celému lidstvu, jemuž se ovšem ve Střední Americe nedostává patřičné péče a obdivu, zároveň posilovaly legitimizační diskurs západního světa v poslední fázi jeho masivní koloniální expanze. Obyvatelé Střední či Jižní Ameriky, Afriky nebo Asie byli prezentováni jako lidé postrádající nejen schopnost využít své přírodní bohatství, ale dokonce i poznat a adekvátně studovat vlastní prehistorii.

Přitom samozřejmě ani Stephens, ani Scherzer neprováděli archeologické výzkumy v pravém

slova smyslu (jejichž metody a techniky se již v této době v Evropě rozvíjely). Pouze zhruba mapovali sídliště a volně ležící artefakty, případně se bez jakékoli dokumentace prokopávali horními vrstvami půdy. Hypotézy o mayské kultuře pak formulovali spekulativně, bez jakékoli faktické opory ve svých nálezech, maximálně s využitím znalostí z dějin (evropského) výtvarného umění.

NOSITELÉ CIVILIZACE

Podobně se chovali i další dobrodruzi, kteří do konce 19. století zavítali do Střední Ameriky, mezi nimi Brit Alfred Maudslay. I on navštívil Quiriguá, shodou okolností to bylo vůbec první mayské město, které spatřil; monumentalita paláců a soch skrytých v džungli jej ohromila natolik, že se rozhodl zasvětit zbytek svého života jejich odhalování. Také Maudslay byl přesvědčen, že tyto poklady lidského umu nesmějí přijít nazmar. Nepokoušel se o přepravu originálních kamenných artefaktů, nechal však alespoň pro Britské muzeum pořídit jejich sádrové odlitky.

V roce 1910 ovšem došlo k zásadní změně situace. Velké rozlohy pozemků ve střední Guatemale, včetně půdy pod Quiriguá, tehdy koupila severoamerická společnost United Fruit. Navzdory svému názvu se tato společnost ve Střední Americe zaměřovala nejen na plantážní pěstování ovoce, především banánů, ale také na budování telegrafních linií, přístavů a především železnic, nezbytných pro přepravu rychle se kazících plodů ke spotřebitelům. Díky kontrole nad infrastrukturou a nad plodinami, které tvořily převážnou většinu exportu středoamerických států, získala United Fruit zcela suverénní postavení – a také velmi špatnou pověst.

Pověstné byly tvrdé pracovní podmínky na plantážích a stavbách, znevolňování dělníků prostřednictvím úvěrů a následných nesplacených, soustavně narůstajících dluhů i intervence do politického dění. Představitelé společnosti *de facto* dosazovali a svrhávali prezidenty středoamerických zemí, diktovali si podmínky daňových výjimek a exkluzivních smluv, uzavíraných s představiteli „banánových republik“.

Zároveň se ale společnost navenek prezentovala jako světloňoš, otevírající středoamerickým společnostem cestu k pokroku. Ostentativně pro své zaměstnance budovala nemocnice a školy, přispívala na výzkum malárie a dalších tropických chorob, které si vybíraly svou daň mezi dělníky, a tím snižovaly zisky společnosti. Plantáže byly vykreslovány jako oázy míru, řádu a prosperity v rozbourané, revolucemi a chudobou týrané Střední Americe. United Fruit také všestranně podporovala kulturu a vzdělanost v zemích,

XXXXX

v nichž působila. A výkladní skříní tohoto jejího civilizačního úsilí se stalo právě Quiriguá.

Krátce po zakoupení byly pozemky, na nichž ruiny ležely, *vyčleněny jako tropický park, (...) ve světě zcela unikátní*, jak uváděla propagační brožura United Fruit. Projekt kombinoval prvky botanické zahrady a muzea pod širým nebem. Vysocí představitelé společnosti se zde rekreaovali a přitom provozovali amatérské vykopávky a očišťovací práce. Ale především již v následujícím roce došlo k uzavření dohody s prominentní institucí, Školou americké archeologie (*School of American Archaeology* se sídlem v Santa Fe v Novém Mexiku). Škola vyslala na průzkum Quiriguá profesionály, náklady přitom částečně hradila United Fruit, která také ve prospěch archeologů uvolnila z plantáží několik dělníků.

Zajímavým aspektem je ovšem skutečnost, že SAA v této době tvrdě soupeřila s jinými archeologickými institucemi v USA, především s Mezinárodní školou americké archeologie a etnografie (*International School of Archaeology and Ethnography*), která se po dohodě s mexickou vládou v roce 1910 ustavila v Ciudad de México. Členové této instituce se specializovali na Aztéky, které mexický národní diskurz dlouhodobě začleňoval do příběhu dějin státu, zatímco Mayové zůstávali stranou. Toto, a pak také skutečnost, že plánovaný výzkum v Palenque, mayských ruinách na jihu Mexika, znemožnila mexická revoluce, přivedl archeology ze Santa Fe do Guatemaly.

XXXX

Ať již byly motivace jakékoli, v Quiriguá byl po roce 1911 realizován plnohodnotný archeologický výzkum, v němž byla využita nově zavážená stratigrafická metoda a který byl pečlivě zdokumentovaný. Jednalo se o první dlouhodobý, systematický mayistický výzkum vůbec. Právě v této lokalitě získal první zkušenosti v oblasti archeologie Sylvanus G. Morley, jenž pracoval jako asistent vedoucího archeologa Edgara L. Hewetta. Na kamenných monumentech testoval své znalosti o mayském kalendáři, jen krátce předtím rozluštěném. Výsledky výzkumu byly publikovány na specializovaných fórech, jako byl 18. mezinárodní kongres amerikanistů v Londýně (1912); ale také na stránkách populárního časopisu *National Geographic* a v propagačních textech společnosti United Fruit.

Důležitou součástí „příběhu Quiriguá“ byla přitom skutečnost, že se očividně jednalo o pozůstatky civilizace prosperující v prostředí tropických nížin, které kritici United Fruit prohlašovaly za smrtící (vzhledem k masivním úmrtím

dělníků). Zároveň byla oživena myšlenka, že tato města nevybudovali Mayové, ale „mocná rasa“, která jim předcházela, možná obyvatelé Atlantidy, padnuvší později za obětí barbarským mayským rolníkům. K sebepropagaci tak byla využita nejen archeologie, ale též v té době populární rasové teorie.

Nížiny, které dnes pro nevzdělané a fyzicky nedostatečně vybavené guatemalské Indiány představují zhoubu, jejich vznešeným předchůdcům byly utěšeným domovem. Úrodná půda byla zcela vhodná pro pohodlnou a luxusní výživu početného obyvatelstva, vysvětloval autor propagačního spisu z roku 1915 a pokračoval konstatováním, že United Fruit navazuje na dílo svých vznešených předchůdců a opět se pokouší Maye civilizovat, přimět je k pravidelné práci a poskytnout jim veškerý komfort městského života. Rozlehlé plochy pralesa podruhé ustupují obdělávaným polím, jen namísto jedné velké plodiny (kukuřice) přichází nová: banány. Na dohled od „pravé metropole“ byla vybudována rozlehlá, moderní nemocnice, ztělesnění nové éry Quiriguá.

Není zřejmé, jak výrazně se do budoucích vědeckých teorií Sylvanuse Morleyho promítly zájmy jeho prvních zaměstnavatelů. Jistě je neformuloval zcela utilitárně, přesto se ale tyto rané vlivy projevují v jeho celoživotním přesvědčení, že k vrcholné fázi rozkvětu dospěla mayská civilizace ve vlhkých nížinách, i v zájmu o tropické zemědělství.

Když opustil Quiriguá, pracoval Morley během první světové války a krátce po ní jako zpravodaj pro federální Úřad námořního zpravodajství (*Office of Naval Intelligence*) v Guatemale a na mexickém Yucatánu. Jeho role archeologa mu poskytovala vynikající krytí a fondy výzvědné služby zase dost prostředků na velkoryse organizované výzkumy, které položily základ jeho mezinárodního věhlasu. (Přední americký antropolog Franz Boas, který Morleyho v začátcích jeho vědecké dráhy podporoval, jej ovšem v článku vydaném v roce 1919 v periodiku *Anthropology Today* trpce odsoudil za nerespektování morálních standardů akademické vědy a zásadní narušení její věrohodnosti.) I v tomto případě se ukázalo, jak rozmanité zdroje měla oficiální podpora tak exotické disciplíny, jako bylo studium mayské prehistorie.

Mezitím převzal organizaci vykopávek v Quiriguá Carnegieho institut ve Washingtonu, United Fruit si ale podržela hlavní slovo. Zasažovala do mayistiky i skrze nově založený Stredoamerický výzkumný institut (*Middle American Research Institute* při Tulane University, jehož muzeum vlastní vynikající sbírkou mayských

artefaktů, z velké části právě z Quiriguá). Institut byl založen v New Orleans –základně United Fruit a hlavním překladišti tropického ovoce, dováženého do USA ze Střední a Jižní Ameriky – druhým majitelem společnosti, Samuelem Zemurrayem. Jeho dcera Doris ostatně vystudovala archeologii a sama se aktivně zapojovala do mayistických výzkumů.

Jak konkrétně se ale společnost na tomto poli prosazovala, je těžké odhalit. Archivy United Fruit nejsou veřejně přístupné a velká část jich byla cíleně zničena v roce 1984, kdy se společnost transformovala ve značku Chiquita. Jisté je, že vedoucí výzkumů v konkrétních mayských lokalitách byli často dosazováni až po dohodě s reprezentanty United Fruit. Jak Středoamerický institut, tak Carnegieho institut mimoto převzaly civilizační rétoriku ovocnářských podnikatelů, takže své výzkumy prezentovaly jako víceméně pedagogickou aktivitu, díky níž mohly „hostitelské země“ docenit skutečnou hodnotu pokladů na svém území. Až po druhé světové válce ekonomické problémy donutily United Fruit vzdát se podobných sponzorských aktivit a pozemky kolem Quiriguá byly prodány guatemalskému velkostatkáři. Ten se naštěstí rozhodl „tropický park“ zachovat.

Sama Guatemala rozvíjela studium své národní historie a archeologie až ve druhé polovině 20. století. V něčem propagační texty United Fruit nelhaly. Země byla skutečně zblázněná a podpora mayistických výzkumů se v situaci střídání vojenských diktatur a dlouhodobé ekonomické krize jevila jako luxus, byť zároveň

zdánlivě akademické a neužitečné objevy hrály významnou roli v konstituování národního příběhu s hlubokými kořeny. To již bylo zmíněno v souvislosti s Mexikem, budujícím svou identitu prostřednictvím Aztéků. Ve třicátých letech 20. století tedy vzniklo guatemalské Národní archeologické muzeum, kde byly vystaveny některé výsledky severoamerických výzkumů mayských měst, a o něco později i Národní institut archeologie a historie. Mayistice, a tedy guatemalské prehistorii, ale stále dominovali archeologové z USA, domácí badatelé jim jen asistovali a výsledky jejich bádání překládali (angličtina je dodnes dominantním jazykem oboru).

V roce 1973 byl zahájen monumentální projekt systematického výzkumu Quiriguá, navazujícího na předchozí projekty, tentokrát pod vedením zaměstnanců muzea při Pensylvánské univerzitě. Smlouva mezi guatemalským ministerstvem školství a univerzitou potvrdila nárok Guatemaly na veškeré objekty nalezené v lokalitě; ta byla odkoupena od privátních majitelů a vyhlášena *majetkem guatemalského lidu*. V roce 1975 pak byla na univerzitě San Carlos v Ciudad de Guatemala ustavena katedra archeologie, takže Guatemala konečně mohla vyslat do ruin mayských měst vlastní profesionály namísto bohatých amatérů z řad ekonomických elit. Aktivní zapojení guatemalského státu do výzkumu je ostatně motivované i ekonomickou atraktivitou mayských ruin, každoročně lákajících do Guatemala miliony turistů. I tento fakt se do mayistiky otiskuje, neboť podněcuje k vykreslování Mayů jako „jiných“, exotických, výjimečných. □

Literatura

J. Lloyd Stephens, *IncidentsofTravel in Central America, Chiapas and Yucatan*, London 1841; S. G. Morley, „Excavations at Quiriguá, Guatemala“, *National Geographic* 24/3 (1913), s. 339–361; F. Upham Adams, *Conquest of the Tropics. The Story of the creative enterprises conducted by the United Fruit Company*, New York 1914; S. G. Morley, *Guide Book to the Ruins of Quiriguá*, Washington 1935; Ch. H. Harris – L. R. Sadler, *The Archaeologist Was a Spy. Sylvanus G. Morley and the Office of Naval Intelligence*, Albuquerque 2003; J. M. Colby, *The Business of Empire. United Fruit, Race, and U. S. Expansion in Central America*, Ithaca 2011.

DaS doporučuje k tématu

Zmizelá města a jejich výzkum

Matěj Spurný –
Katka Volná a kol.
**Náměstí
Krasnoarmějců 2
Učitelé a studenti
Filozofické fakulty
UK v období
normalizace**
FF UK – Togga,
Praha 2012, 402 s.

Miroslav Vaněk a kol.
**Ostrůvky
svobody. Kulturní
a občanské aktivity
mladé generace
v 80. letech
v Československu**
ÚSD AV ČR – Votobia,
Praha 2002, 351 s.

James Krapfl
**Revolúcia s ľudskou
tvárou. Politika,
kultúra a spoločenstvo
v Československu
po 17. novembri 1989**
Přeložili R. Hřebíčková
a J. Krapfl, Kalligram,
Bratislava 2009, 304 s.